

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**НАУКОВА СПАДЩИНА Є.В. ТАРЛЕ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Белінська Інга Іванівна
Керівниця к.і.н., доцентка
Михайленко Галина Миколаївна
Рецензентка к.і.н., ст. викладачка
Сачко Дар'я Вікторівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	7
Розділ 2. Інтелектуальне становлення та початок наукової діяльності Є.В. Тарле	13
2.1. Вибір життєвого шляху Євгена Вікторовича Тарле	13
2.2. Визнання історика у науковому співтоваристві	21
Розділ 3. Діяльність Є.В. Тарле під тиском радянської влади	28
РОЗДІЛ 4. Представлення життєвого шляху та наукового доробку Є.В. Тарле у шкільному курсі історії	37
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ.....	48

ВСТУП

Друга половина ХХ ст. принесла суттєві зміни до історичної науки. Частина з них була пов'язана з утвердженням постмодерністського напрямку в філософії на теренах Європи. Постмодерністські студії стали підґрунтям своєрідного виклику, що постав перед історичною наукою у цей період. Засади « нової історії », що створювалася під впливом постмодерністських ідей, уже на початку 1970-х рр. знайшли своє теоретичне і методологічне обґрунтування. У руслі цих парадигмальних змін на межі 1960-х – 1970-х рр. відбулося формування як відносно самостійного напрямку історіографії інтелектуальної історії.

З поширенням ідей інтелектуальної історії наукове співтовариство отримало нове бачення історичного процесу, адже новий напрям передбачав не окремішне вивчення поодиноких ідей чи їх комплексу, а їх аналіз на тлі соціального, політичного та релігійного контекстів, в яких ці ідеї виникають, поширюються та змінюються. Значимою складовою інтелектуальної історії стала інтелектуальна біографія, яка передбачає дослідження життєвого шляху та творчої спадщини науковця не просто на тлі суспільно-політичних подій певного періоду. Інтелектуальна біографія передбачає аналіз тих змін, що відбуваються у професійній діяльності, у дослідницькому інструментарії діячів під впливом зовнішніх та внутрішніх обставин.

Сучасна українська історична наука також робить спроби переосмислити власне минуле з позиції даних концепцій. Тож, за останні три десятиліття доробок українських істориків поповнився розвідками з інтелектуальної біографії видатних українських істориків. Дослідження життєвого шляху видатного історика Є.В. Тарле із використанням інструментарію інтелектуальної біографії зумовлює **актуальність** обраної теми кваліфікаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Визначення теми кваліфікаційної роботи проводилося відповідно до ініціативної теми кафедри історії, археології та методики викладання, яка має наступну назву: «Регіональна історія України, історіографія, методологія та джерельна база». Робота має історіографічний характер, адже містить дослідження життєвого шляху історика та оцінку умов розвитку української історичної науки протягом першої половини ХХ ст. Крім того, джерелознавчий аспект також представлено у кваліфікаційній роботі, адже аналіз творчої спадщини Є.В. Тарле передбачає опрацювання творів історика, що виступають одним з головних джерел історіографічної розвідки.

Мета кваліфікаційної роботи – аналіз наукової спадщини видатного історика Є.В. Тарле та окреслення можливих варіантів залучення отриманих результатів дослідження при викладанні історії в закладах середньої освіти.

Відповідно до мети було окреслено такі **завдання**:

- огляд історіографії та джерельної бази кваліфікаційної роботи;
- дослідження особливостей формування світогляду та професійних уподобань Є.В. Тарле;
- аналіз кола наукових зацікавлень історика.;
- характеристика взаємин між науковцем та державною владою в царській Росії та в СРСР.

Об'єкт даної кваліфікаційної роботи є розвиток історичної науки протягом першої половини ХХ ст.

Предметом дослідження у кваліфікаційній роботі є життєвий шлях, творчий доробок Є.В. Тарле та можливості представлення цієї теми у шкільному курсі історії.

Територіальні межі роботи обумовленні містами, в яких жив і працював історик, зокрема: Київ, Херсон, Одеса, Київ, Варшава, Петербург (Ленінград), Юр'їв, Алма-Ати, Москва, Казань.

Хронологічні межі роботи обумовлені роками життя Є.В. Тарле, а саме: 1874 – 1955 рр. Слід також відмітити, що зважаючи на поставлену мету окреслити можливості використання отриманих результатів дослідження при викладанні історії в школі, верхня межа роботи відсувається до сьогодення.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження виступають принципи всебічності, об'єктивності та історизму. Доцільним під час роботи над обраною темою стало залучення загальнонаукових (типологізація, систематизація) та спеціально-історичних методів (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний). Особливо слід відмітити метод логічного аналізу, який допомагав визначити витоки становлення історичних поглядів історика, осмислити методологію праць радянських істориків. Також у ході роботи використовувалися спеціальні методи історичного дослідження: метод класифікації, проблемний, історико-генетичний, історико-типологічний.

Наукова новизна отриманих результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що продемонстровано можливості залучення результатів дослідження, що базується на засадах інтелектуальної біографії, до матеріалів шкільного курсу історії.

Практичне значення одержаних результатів проведеної дослідницької роботи полягає в тому, що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані при підготовці рефератів з близькою тематикою на шкільні уроки з історії або на позакласні заходи з історії. Здобувачі закладів вищої освіти можуть використовувати матеріал дослідження для опрацювання лекційних та семінарських занять.

Апробація результатів роботи. Результати проведеного дослідження за темою кваліфікаційної роботи отримали апробацію у ході участі в V Усеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів

та студентів «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір» (20 травня 2021 р., Херсонський державний університет).

Публікації. Здійснено публікацію наукової статті «Наукова діяльність Є.В. Тарле на початку ХХ століття» за темою кваліфікаційної роботи у збірнику «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Редкол.: к.і.н., доц. Н.М. Кузовова (відп. Ред.) та ін. Херсон: Вид-во ХДУ, 2021. 100 с.».

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи історіографічний доробок досліджуваної проблематики, можна відзначити декілька етапів життя та інтелектуальної еволюції і трансформації ідей, концепцій, методологічних підходів науковця Є.В. Тарле. Загальний огляд літератури не можна назвати найповнішим, оскільки автору не вдалось охарактеризувати величезну спадщину вченого. Використана нами література відноситься до більш пізнього часу його оригінальних досліджень відносно досліджуваної тематики і виокремлюється істотними фрагментами які пройшли через авторську інтерпретацію. Критеріями щодо виокремлення конкретних періодів може послужити дослідницький інтерес до багатьох фрагментів життя та інтелектуального спадку Є. Тарле, який знайшов власне вираження у величезній спадщині наукових публікацій у різні часові проміжки.

Перша група – це матеріали написані протягом життя науковця. До цієї групи ми включаємо відгуки, рецензії на твори Є. Тарле, написані за час від початку ХХ ст. до 1955 р. його ж колегами як вітчизняними, так і іноземними. В цей же час був написаний і перший біографічний нарис, що включав і роботи Є. Тарле.

Відносно закордонних оцінок творчості науковця в наш час існує дуже уривчаста інформація. Її частина носить відкрито критичну характеристику, яку надавав італійський історик Б. Кроче у праці Є. Тарле «Наполеон» [20] та оцінка історика із Великобританії В. Вейнтрауба.

Подальший період розвитку історіографічної думки Є. В. Тарле охопив час 1955–1972 рр, в який були створені одні з перших спроб ревізувати власні погляди, відносно ролі Є. Тарле в якості видатного радянського науковця. Саме в даний час відбулась активізація уваги до роботи науковця. Погляди різних вчених змінювались від однієї полярності до іншої, від

ідеалізації до засудження, що суміщувалося із спробами об'єктивної оцінки із елементами критичного відношення до його методологічних помилок. Важлива подія в аналізі науково-літературної спадщини науковця стало видання 12 томного зібрання праць Є. Тарле із редакторським коментарем.

Водночас із розгортанням даного етапу розпочинає досліджувати творчість Є. Тарле його біограф Є. Чапкевич, який привніс великий добуток у розробку досліджуваної проблеми [48; 49].

Досить активно вивчалась тема ідеологічних поглядів Є. Тарле представниками західноєвропейської історичної науки. Так, наприклад, в роботах італійця Ф. Вентурі (1956 р.) відносно радянської історіографії відзначалось, що регресія в діяльності Є. Тарле у порівнянні із його дореволюційною творчістю.

За час із 1972 по 1977 рр. була оприлюднена велика кількість матеріалів, які пов'язувались зі святкуванням в історичному світі 100 річного ювілею від дня народження Є. Тарле (1975).

В першу чергу, науковці провідних університетів світу видрукували ювілейні збірки, які присвячувались життю і творчості Є. Тарле. Вони вміщували спогади друзів, колег, учнів разом із інформацією про наукову творчість видатного історика Є. Тарле.

Визначальну групу склали для нашого дослідження наукові публікації та різна публіцистика профідних фахівців у друкованих органах Академії Наук СРСР. та в інших тематичних виданнях. Так, наприклад, слід відзначити публікації К. Афанасьєва [6], В. Баженова [8], В. Дурновцева [21; 22] та інших.

Головним результатом ювілейного святкування став друк у 1977 р. першої монографії Є. Чапкевича, яка присвячувалась тільки творчості і життєвому шляху науковця «Є. В. Тарле». Ця робота стала багаторічним підсумком історіографічної роботи Є. Чапкевича за останні роки, коли він

написав велику кількість наукових статей присвячених дореволюційного і радянського періодів діяльності Є. Тарле [48].

Ставлення до науковця в таких публікаціях носила досить специфічний характер. За Є. Тарле визнавалися його головні здобутки перед радянською історичною наукою, але, водночас, відчувалось ставлення до нього як історика-сталініста із достатньо вираженими формулюваннями його прорахунків і помилок, навіть, звинувачувався у відході від марксистсько-ленінської ідеології.

Подальшим періодом в розробленні проблеми дослідження слід виділити час від 1977 до 1991 рр.

Найбільш вагомими дослідженням створеним за цей час можна вважати збірник московського університету, який включив фрагменти лекцій науковця, значну частку епістолярної спадщини, мемуари колег, статті відносно наукових зацікавленостей дослідницькою роботою Є. Тарле. Ця збірка до сучасності становить найповнішу та найбільш узагальнюючу роботу, яка охопила різні етапи життя та творчості видатного науковця і надає можливість вивчити проблеми та досягнення життєвого і наукового шляху на базі епістоляріїв. Такі роботи Ш. Гуткіної [18], Я. Кранцфельда [28], Г. Некрасова [33] та інших вражають яскравими доповненнями інтелектуального портрета Є. Тарле.

У часи лібералізації суспільно-політичного життя наприкінці 1980-х рр. у СРСР виникла велика кількість літератури і публіцистичних видань відносно «темних» сторінок історії України. На цьому піднесенні під час політики гласності публікуються матеріали репресій сталінського правління, стали відомими широкій публіки архівні документи по сфабрикованим справам. Провідні наукові взяли за розкриття даної проблематики. Активно в цей час працювали В. Брачов, який займався дослідженнями «Академічної справи», на основі якої засуджувались великі кола вчених, в тому числі і Є. Тарле. Водночас надруковані документи політв'язаних, які згадували

про власні поневірвання, методику роботи органів НКВС, про долю засуджених, серед яких перебував і Є. Тарле [4]. Не зникала цікавість істориків і до особистості науковця крізь призму фактів, які стали відкриті нещодавніми дослідженнями.

Водночас, достатньо активно писались монографічні дослідження разом з науковими статтями відносно радянської історіографії, або окремих проблем або етапів, на базі марксистської ідеологічної схеми [1; 5].

Черговий період в розвитку історіографії Є. Тарле можна виділити – сучасний, який розпочато від 1991 р. Проблема ревізії загального 70-річного наукового доробку потребувала значного переосмислення здобутків і недоліків вітчизняної історії. Науковці, які працювали у радянський період часу змогли оприлюднити більш об'єктивну історію, яка звільнилась від цензури СРСР. Так, наприклад, Є. Чапкевич одразу скористався новими можливостями переосмислити власні висновки відносно творчого спадку Є. Тарле [49].

Почала наукову діяльність нова плеяда істориків щодо творчо доробку Є. Тарле. Вони відрізняються від загальних праць Б. Кагановича, зокрема, його монографія «Є. В. Тарле и петербургская школа историков», яка за власною методологією та формою наближення до найкращих зразків інтелектуального доробку [25]. Водночас, можна виокремити біографічні публікації про Є. Тарле В. Балязіна [9], С. Горяйнова [17], В. Савчука [36], Ахтамзяна А.А. [7] та загально історіографічні розвідки щодо окремих сторінок радянської історичної науки, у руслі яких згадується і про Є.В. Тарле [3; 14; 39; 50].

У сучасному доробку української історичної науки маємо низку публікацій, присвячених постаті Є.В. Тарле. Зокрема, доцільно відмітити розвідки Банера В.Є., Богдашиної О.М., Вірлич Є., Куликової Л.Б. [10; 13; 15; 30]. На інтернет сторінці Херсонської обласної бібліотеки імені Олеси Гончара маємо згадки про Тарле-мешканця Херсона, Київський

національний університет імені Т. Шевченка також віддає шану незабутній постаті в історичній науці ХХ ст. [16; 27].

Отже, дослідження окресленої проблематики має достатньо широкую історію. Були зроблені спроби найповніше розкрити роль і значення науковця Є. Тарле у науковому світі України та світу та виокремити прогалини в розробці багатьох аспектів, які заважають відтворення цілісного образу Є. Тарле, а також, надають базу для подальших розробок проблематики. Сучасні тенденції в розвитку історичного осмислення розкривають можливості під іншим кутом дослідити здобутки науковця, у осмислити, у світлі новітніх розробок, його науковий спадок.

Джерельну базу дослідження формують кілька груп матеріалів. Нами до першої групи включені самі роботи науковця за різні етапи його життя, які надали можливість всебічно проаналізувати його власні ідеї та погляди, рівень його наукових переконань за різні періоди творчості [43-46], а також публіцистичний доробок науковця, що надало можливість аналізу світогляду як громадянина [41; 42].

До використаних нами джерел ми також віднесли матеріали дискусій науковця із групами істориків, які відбувались на сторінках часопису «Більшовик» у 1951 р. Результатами цих диспутів постало чергове переосмислення та нова редакція його власної роботи про похід Наполеона на Росію у 1812 р.

Окрема група джерел є особистого походження, які доповнюють та уточнюють висвітлені Є. Тарле як особистості та вченого, історії його ідей є мало чисельною. Їх мало чисельність можна пояснити особливостями його характеру та темпераменту, котрий ніколи не написав мемуарів і відзначався власною стриманістю відносно власного життя. Але, великою є його епістолярна спадщина, з якої, переважна більшість були віддрукована в окремій збірці [23], що дозволило нам розкрити процес інтелектуальної еволюції науковця, та надало переваги у дослідженні історії його ідей,

прослідкувати за колом його наукових контактів, соціально-політичні погляди відносно проблем сучасності та інше. Є. Тарле був визначною особистістю власної епохи, коли культура листування переважала, оскільки не було інших форм спілкування на відстані. Його коло епістоляріїв дійсно може вражати. В його середовищі листування були не тільки друзі та колеги, наприклад І. Лучицький, М. Кивлицький, А. Луначарський, А. Достоевська та інші.

Можливо єдина мемуарна публікація була зроблена науковцем відносно життя та навчання у Херсоні протягом 1880-1890-х рр., в якій розкривались особливості сімейного навчання, висвітлювались процеси виникнення інтересу до історії та зроблені кілька зауважень про невелике місто [47].

Важливими джерелами для нашого дослідження і розкриття особистісних якостей та рис темпераменту Є. Тарле послужив ряд мемуарів про науковця його ж друзями: Л. Білоцерківською [11] та Г. Серебряковою [37].

Отже, історіографія життєвого шляху та творчої діяльності Є.В. Тарле досить насичена роботами радянського періоду, однак потребує перегляду у світлі зміну ідеології в нашій державі упродовж останніх десятиліть. Ключовими джерелами для історіографічного дослідження є роботи самого історика.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОЧАТОК НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Є. В. ТАРЛЕ

2.1 Вибір життєвого шляху Євгена Вікторовича Тарле

Тарле Є.В. народився 27 жовтня 1874 р. у єврейській родині київського службовця і бухгалтера Тарле Віктора Григоровича. Родина знаходилась на рівні середнього життєвого рівня. Мати була домогосподаркою. Сім'я складалась із 5 дітей: Єлізавета, Євген, Олександр, Марія і Михайло. Про їх життя та діяльність відомо фрагментарно і не багато. Єлізавета одружилась і потім проживала в Одесі. Олександр на початку 1920-х рр. працював лікарем у Петрограді. Михайло навчався у Німеччині і став інженером, після революції 1917 р. жив у Китаї, але напередодні Другої Світової Війни повернувся до Москви де й невдовзі помер. Марія одружилась і після смерті чоловіка жила в родині брата, з яким підтримувала найбільш близькі стосунки. Батьки їх не змогли отримати систематичної освіти і тому докладали всіх зусиль дати її власним дітям.

На початку 1880-х рр. батько Тарле зміг отримати посаду комерційного агента від товариства «Волга» у Херсоні, куди й переїхали всією родиною. Будинок розташовувався на розі вулиць Суворовської та Потьомкінської. Саме тут Євген Тарле у 1884 р. поступив у Першу херсонську чоловічу гімназію. Значний вплив на формування його інтересу до історії та літератури доклали такі викладачі як: М. О. Волянський, чех Індра, спеціаліст Кустовський. Наприклад М. О. Волянський славився людиною високоосвіченою із демократичними поглядами. Після участі у народницькому виступі був звільнений з посади приват-доцента кафедри загальної історії Харківського університета. Саме завдяки його впливу Є. Тарле захопився історією з третього класу. Як зазначив сам Є. Тарле у

власних мемуарах, що до нього він вважав історію «Монте-Крісто» [47, с. 130].

Відносно херсонського періоду розвитку, то Є. Тарле згадував про нього як про найбільш корисний етап читання книжок у бібліотеці. Туди він бігав читати нові журнали і заборонену літературу. Щодо гімназії то згадував її в цілому непогано, оскільки більшість педагогів ухилялась від бюрократичних обов'язків, а тому більше часу могли проводити із учнями. Центральну роль у формуванні світоглядних позицій Є. Тарле відносилось родині, тому що царювала атмосфера затишку, дружби, яка привчала дітей до читання і заохочувала у вивченні літератури, іноземних мов і заохочувала до розвитку творчих здібностей [47; с. 131-132].

Є. Тарле провчився у Херсоні у 1884-1892 рр, а згодом продовжив навчання в Одесі, оскільки розпочав етап самостійного життя. Саме в цей період сформувались його головні світоглядні позиції як майбутнього вченого.

У 1892 р. Є. Тарле поступив студентом на історико-філологічний факультет до Новоросійського університету в Одесі. Провчившись один рік його встиг відмітити як достатньо здібного і талановитого студента візантист Ф. І. Успенський. Вже у 1893 р. він одружився із Ольгою Михайлівною Михайловою, з якою він познайомився ще в Херсоні. Вона здобувала освіту у Херсонській гімназії Газединових та одночасно перехрестився у православ'я [25; с. 54]. Такий процес був досить розповсюдженим у Російській імперії. Велика кількість євреїв змушена була порвати із власними традиціями та вірою з метою отримати освіту, або обійняти більш вищу посаду. Релігійна ідентичність на той час була визначальним фактором, оскільки закріплювала національну ідентифікацію. Це надало йому можливості для подальшого професійного зростання.

Після завершення періоду навчання Є. Тарле перевівся на другий курс Київського університету на ту саму спеціальність [9; с. 295]. На той час в

Києві працювало багато визначних істориків і для Є. Тарле став головним вчителем І. В. Лучицький.

В Київському університеті Є. Тарле відзначився власними блискучими здібностями і доброю пам'яттю, що не могло не привертати до себе уваги. Перше наукове загартування він отримував на спецсемінарах І. Лучицького. Професор навчав своїх студентів використовувати у наукових дослідженнях історико-статистичний метод [32, с. 16].

Відносно педагогічних стандартів І. Лучицького, то за висловлюваннями Є. Тарле він намагався надати значно більший простір з метою розкриття індивідуального наукового простору молодим науковцям. При цьому сам І. Лучицький любляв згадувати слова паризького директора *Ecole des Chartes* про те, чим менше керівництва тим більше шансів у молодого покоління залишити власний слід в науці. І. Лучицький запропонував своїм студентам самостійно здійснити аналіз статистичних даних і привчив їх незалежно від думки викладача вивчати історичні джерела. Саме своєю здатністю майстерно аналізувати джерела інформації Є. Тарле завдячував саме І. Лучицькому, який і привчив його цьому на все подальше життя. В майбутніх дослідженнях Є. Тарле документальні джерела постануть для нього базою досліджень. Методика роботи із архівними джерелами у поєднанні із визначним лінгвістичним потенціалом визначають напрям роботи вченого на всю творчу роботу.

Окрім зацікавлення до наукової роботи І. Лучицький спрямував Є. Тарле відносно тематичного напрямку роботи – історії, літератури і культури Франції. Саме тому історія Франції XVIII – XIX ст. з її визначними діячами неодмінно залишаться в центра наукового доробку Є. Тарле [32 с. 16].

Головною рисою Є. Тарле стала надзвичайно велика широта і різнобічність дослідницьких інтересів. Його перша стаття відносилась до історії Угорщини XVIII ст., а згодом він розробив низку праць із історії Італії середніх віків, з яких дві праці стосувались історії Франції кінця XVIII –

першої половини XIX ст., згодом вийшли його роботи з історії Великобританії та Ірландії кінця XIX ст. та інші.

Після завершення терміну навчання в університеті у 1896 р. Є. Тарле залишився працювати із І. Лучицьким на кафедрі загальної історії з метою підготовки до викладацької діяльності. В цей же рік він розпочав педагогічну роботу у приватних жіночих гімназіях Києва і досить швидко стає відомою людиною в середовищі київської інтелігенції [25, с. 58].

З 1896 р. розпочалась активна публіцистична діяльність науковця. Із більшою вірогідністю за сприяння і допомогою І. Лучицького Є. Тарле співпрацює із демократично-ліберальними колами видань [40, с. 64]. Так, відоме листування Є. Тарле із редакторами «Нове слово», «Російська думка», «Новий час», «Світ Божий», «Початок» і буквально завалив їх пропозиціями і проханнями залучитись до співпраці. І вже з 1896 р. в них він надрукував три свої праці: «Бегині і бегарди», «Селяни в Угорщині до реформи Йосипа 2», «Прокляті питання і вчені відповіді» [23, с. 164-170]. За цей же рік Є. Тарле розпочав роботу над власною магістерською дисертацією на тему: «Суспільні погляди Томаса Мора у зв'язку з економічним станом Англії його часу».

Першим кроком до написання магістерської студії стали його відрядження за кордон у 1898-1899 рр. він отримав можливість попрацювати в бібліотеці Британського музею і французькому національному архіві, в яких познайомився із великою кількістю історичних джерел і документів. Також, робота в цих закладах вплинула на Є. Тарле у розширенні власних дослідницьких інтересів [37, с. 11]. Відрядження і викладацьку роботу він поєднував із активною публіцистичною діяльністю. Прочитав багато праць іноземних авторів, запропонував редакціям періодичних видань власні рецензії і наукові статті. В цей же час були оприлюднені його роботи «Справа Бабефа. Очерк з історії Франції», «Політичні діячі Франції», «Італійський скептицизм в епоху Відродження» та інші.

За цей же період Є. Тарле прийняв активну участь у громадському житті університету. У 1897 р. разом із своїм викладачем І. Лучицьким опинився під слідством у керівника київського жандармського управління, оскільки брав участь у написанні радикальних вимог київських студентів, які виступили з ініціативами зібрання загальноімперського зібрання студентів.

Згодом, у 1899 р. він отримує сумну звістку про смерть сина Віктора [22, с. 64]. Це достатньо болісно відбилось на науковці. Невдовзі, у 1900 р. він був сам заарештований [36, с. 18].

29 квітня мали відбутись публічні читання доповіді А. Луначарського «Генріх Ібсен як мораліст». Зібрані гроші мали піти на допомогу ув'язненим. Але жандарми заарештували всіх присутніх. У квартирах проведені обшуки і конфіскована нелегальна література. Для Є. Тарле це означало завершення його наукової кар'єри і, навіть, бажав накласти на себе руки, але змінив власне рішення, а через декілька днів його звільнили [25, с. 60].

Весь інтелігентний Київ встав на його захист, але це не допомогло. Жандармське управління звернулось до Міністерства народної освіти і Є. Тарле був звільнений з посади приват-доцента, а також його звільнили із всіх жіночих гімназій. Впродовж декількох років він знаходився під слідством, але дозволено виїхати до Варшави у серпні 1900 р. Там він зробив спробу повернутись до викладацької діяльності, одночасно вів листування із науковим керівником і друзями, повідомляючи, що й надалі продовжує роботу над дисертацією.

Протягом подальших декількох років Є. Тарле намагався відновити педагогічну діяльність. Певні зрушення відбулись у 1901 р. і після закриття його справи він переїхав до Петербурга [23, с. 182].

Лише тільки після домовленостей його викладача І. Лучицького із Київським генерал-губернатором Є. Тарле зміг повернутись до Києва для захисту дисертації лише на 48 годин. Захист дисертації Є. Тарле відбувся 14 жовтня 1901 р. і завершився дуже неприємним скандалом, який нашкодив

репутації Є. Тарле. Офіційні опоненти в цілому позитивно оцінили роботу Є. Тарле зазначивши лише декілька зауважень. Але з цим не погодився професор Г. Челпанов, до якого долучились колеги О. Соні і М. Бубнов та інші, які виступили з різкою критикою його роботи вказавши на ряд помилок. Це було пов'язано із поширенням чуток про буцімто те, що Є. Тарле не виявляв солідарності з іншими заарештованими та відлучився від них, а також про те, що Є. Тарле був шпигуном жандармів [25, с. 67].

Є. Тарле цю подію пережив дуже болісно, але це підготувало науковця до подальшої боротьби, що вилилося у справу цілого життя в науці.

Можна вважати, що після захисту дисертації в житті і творчості Є. Тарле розпочався новий етап. Він розірвав стосунки із Київським університетом і почав незалежну наукову діяльність, хоча продовжив листування із київськими колегами.

Є. Тарле повернувся до Петербурга, але його репутація неблагонадійного викладача залишилась із ним. Історія із захистом лише травмувала його, але не зламала. Він продовжив багато друкуватись, виступав із публічними лекціями та не полишає спроб повернутись у вищу школу.

Вже у грудні 1900 р. Є. Тарле писав із Варшави лист до вдови А. Достоевського, в якому поважно відгукнувся про талант її чоловіка і відправив їй програму власної лекції «Шекспір і Достоевський». А через декілька років у 1903 р. його питання було вирішено і Є. Тарле став приват-доцентом Петербурзького університету [36, с. 11].

Отримавши цю посаду Є. Тарле все ж таки залишився поза штатом, але зміг завоювати прихильність студентів. На його лекціях збирались представники різних факультетів. Період його викладацької діяльності співпав із революційними заворушеннями, тому після його лекцій відбувались студентські наради політичного характеру [38, с. 12].

Є. Тарле досить швидко здобув собі репутацію одного з найбільш радикальних представників інтелігенції. Такому становленню допомогли його лекції, в яких він критикував політику центральної влади. Результатом його активної політичної діяльності став новий арешт в лютому 1905 р. за участь у студентських заворушеннях і знов був відстороненим від педагогічної роботи. Тільки царська амністія від 17 жовтня 1905 р. дозволила йому повернутись до роботи в університеті.

Вже 18 жовтня 1905 р. він разом із студентами взяв участь у політичному мітингу біля Технологічного інституту. Цей мітинг розіграла поліція із застосуванням зброї. Є. Тарле отримав поранення, а вже наступного дня ліберальні газети писали про те, що приват-доцента вбили із некрологом [38, с. 16].

Розправи над студентами спричинили масовий протест. Інтелігенція вимагала розслідувань. Тим часом відбулась лібералізація життя і саме тому противники самодержавства надрукували фотографію Є. Тарле у лікарні і спричинило за собою активізацію антиурядових настроїв. А після одужання Є. Тарле повернувся до роботи в університет.

Протягом 1905–1907 рр. Є. Тарле опублікував багато статей політичного змісту: «Падіння абсолютизму», «Про декларацію прав людини і громадянина», «Самодержавство Миколи I і французька суспільна думка» [38, с. 17]. Частина матеріалів царська цензура заборонила, як, наприклад, «Нове тлумачення трактату про права людини і громадянина».

Не звертаючи увагу на насичені політичними подіями початку ХХ ст. та достатньо складною соціально-економічною ситуацією, Євген Вікторович не припинив евристичну роботу. До 1914 р. він майже кожного року ставав учасником політичних акцій і паралельно відвідував архіви європейських держав, наприклад, певний час провів у Паризькому національному архіві. Під час своєї роботи Є. Тарле познайомився із відомими французькими істориками: А. Оларом, А. Матьезом, А. Се, А. Озе, К. Блоком [25, с. 67].

За результатами своєї дослідницької діяльності у архівосховищах Західної Європи було опубліковано декілька статей та монографій, а саме: «Робітники національних мануфактур у Франції в епоху революції (1789–1799)» (1907 р.), «Падіння абсолютизму в Західній Європі» (1907 р.), «Загальна історія» (1908 р.), «Перший народний рух 1789 р.» (1908 р.), «Невидані листи Герцена» (1908 р.) [12, с. 492].

У 1909 та 1911 рр. були оприлюднені декілька частин наукової розвідки «Робітничий клас у Франції в епоху революції», яку Є. Тарле захищав на рівні докторської дисертації. Вона стала однією із перших праць історика, яка принесла йому світове визнання, особливо в Західній Європі. З метою написання власної роботи він дослідив документи архівах у Парижа, Марселя, Бордо, Ам'єна, Руана, Орлеана та багатьох інших французьких міст.

В подальшому Є. Тарле продовжував дослідження у французьких архівах та долучав до них німецькі, голландські, італійські. Метою цієї кропіткої та довгої роботи стало збирання документів і матеріалів для дослідження, присвяченого становищу Європи у період Наполеонівських війн.

У 1913 р. була надрукована його робота «Континентальна блокада», із змістом якої Є. Тарле познайомив представників західно-європейської історичної еліти на Міжнародній конференції істориків в Лондоні. Учені європейських держав відверто надали позитивну оцінку роботі вітчизняного дослідника. У 1919 р. було опубліковане своєрідне продовження роботи 1913 р. – «Економічне життя королівства Італії під час царювання Наполеона І» [29, с. 66]. Вищевідзначені 2 монографічних дослідження доповнювались чисельними публікаціями у періодичних журналах, які висвітлювали досить широке коло проблем із всесвітньої історії [12, с. 494-495].

У Санкт-Петербурзі його репутація політично неблагонадійного науковця заважила Є. Тарле отримати вчене звання професора, на яке він

розраховував після успішного захисту докторської дисертації. Міністерство народної освіти в жодному разі не бажало погоджуватись затвердити його професором Петербурзького університету. Але, навесні 1913 р. Є. Тарле був призначеним професором Юр`ївського університету, хоча й екстраординарним, що надавало обмежені права і меншу заробітну плату. Тільки у грудні 1916 р., після чисельних звернень ректора університету особисто до міністра народної освіти В.Т. Шевякова, Є. Тарле все ж таки було присуджено вчене звання ординарного професора. В подальшому науковець зміг читати лекції із Нової історії: спочатку – присвячені історії Великобританії у XVI–XIX ст., а в подальшому – курс європейської історії періоду Великої Французької революції.

В університеті сприятливо поставились до наукових відпусток Є. Тарле, що надавало йому можливості відвідати різноманітні архівосховища з метою продовження наукових досліджень. Саме користуючись підтримкою університету у 1916 р. науковець надрукував другу частину роботи «Блокада» [31, с. 200].

Отже, можна дійти висновків, що формування Є. Тарле як професіонального історика відбувалось на тлі дуже складних і не сприятливих політичних і соціально-економічних процесів, які відбувались в кордонах Російської імперії. Довготривала дослідницька діяльність супроводжувалась постійною потребою захищатись від звинувачень політичного характеру.

2.2 Визнання історика у науковому співтоваристві

Революція більшовиків змогла шокувати дуже багатьох представників інтелігентного стану, в середовищі якої перебував і Є. Тарле. Вона змусила сколихнутись інтелігенцію не настільки ліквідацією буденного ходу життя

або голодом, скільки страхом перед руйнацією Російської імперії як великої держави. Науковець болісно зустрічав звістку про Брестські домовленості, які розпочались із Німеччиною. У власній статті «Перспективи» Є. Тарле передбачав вірогідність від'єднатись від Росії окупованих німецькою армією територій і виражав протести проти підписання Брест-Литовських домовленостей з Німеччиною до того часу доки вона не звільнить захоплені території колишньої Російської імперії. Та все ж таки він змушений був визнати легітимність нової влади і зазначив, що її головний обов'язок перед народом – зміцнити боєздатність держави [49, с. 39].

Сам науковець весь цей період знаходився у Юр'єві, і як сам написав у листі до І. Лучицького від 21 лютого 1918 р. знаходився там із жовтня безвиїзно [33, с. 314]. Але вже весною 1918 р. повернувся до Петрограду після захоплення Ліфляндії німецькою армією. Визнання легітимності у встановленні радянської влади вченим ще не означало, що він почав з нею співробітничати. Необхідний був час для переусвідомлення того, що відбулось.

Але, не дивлячись на запрошення стати завідувачем кафедри у французьких університетах, включно із Сорбонною, Є. Тарле відмовився від еміграції. Йому також пропонували очолити кафедру і у Юр'ївському університеті, але не скористався і цією можливістю.

Охарактеризовуючи ситуацію в Петрограді того часу, у листі В.Е. Грабарю Є. Тарле відзначав, що взагалі життя досить підневільне, навколо голод і холод. В цей же час померли Г. Лопатін, В. Воронцов та інші, але власного відношення до радянської влади частково змінився після замаху Фані Каплан на Леніна після чого в Петрограді з осені 1918 р. розпочинається «червоний терор» проти представників буржуазії.

Власну монографію «Захід і Росія», яка вийшла друком в 1918 р. була присвячена пам'яті О. Шингарьова і Ф. Коконіна міністрам Тимчасового уряду, яких було вбито у січні 1918 р. в лікарні матросами-анархістами.

Є. Тарле піддав критиці та засудженню червоний терор. У видавництві, яке славилось ліберальними поглядами «Минуле» він опублікував велику підбурку документів «Революційний трибунал в епоху Великої Французької революції» яка вміщувала в себе спогади сучасників і документальні матеріали. У преамбулі Є. Тарле до публікації розмістив натяки на їхню руйнівну роль для суспільства, яку можуть відіграти багато численні злочинні елементи, які доєднуються до терору. В революції він розчарувався і на його думку це спиралось на пугачовське розуміння класової боротьби, а також аракчєєвське розуміння соціалізму, які виявили широкі народні маси, в цілому солдатські та селянські. Фактично, криза свідомості Є. Тарле відобразила загальні тенденції кризи ліберальної і соціал-демократичної інтелігенції, яка власними очима побачила солдатський бунт, який розпочався ще під час Тимчасового уряду. Духовна криза інтелігенції збільшилась із розпалом громадянської війни «червоних» проти «білих». Такі фактори безпосередньо вплинули на його подальшу наукову діяльність Є. Тарле, в якій поміtilись тенденції на зменшення активності [35, с. 106].

Аналогічну творчу кризу можна пояснити й іншими причинами. Тогочасна ситуація у Петрограді, щоденний пошук шматків хліба для себе і рідних не надавала можливості займатися науковою діяльністю, тому не дивно, що з початком 1920-х рр. характерна творча мобільність значно зменшилась. На це вплинули не тільки побутові негаразди, загальна не облаштованість, але й загальний стан нестабільності і жорсткого репресивного режиму нової влади, що пережили всі науковці старої школи. Не останню роль відіграли причини у невпевненості у завтрашньому дні великої частини арештованих і розстріляних представників інтелігенції у Петрограді. Є. Тарле досить болісно пережив гострі соціальні негаразди і розстріли людей які ніколи в житті не виступали проти Радянської влади, але піддавались тортурам без суда і слідства. Але потрібно було налагоджувати власне особисте життя за таких умов. У квітні 1918 р. в Петрограді Є. Тарле

ввійшов до складу міжвідомчої комісії з архівних справ, а вже у жовтні, за підтримки М. Карєєва, І. Гревса, О. Прєснякова, його було обрано професором кафедри загальної історії Петроградського університету. Його професорський оклад становив на день фунт вівса [33, с. 314]. Окрім цього, він ввійшов до складу редакційної колегії журналу «Минуле» і перетворив його на популярний орган із історії визвольного руху Росії. На його сторінках публікувались статті, документи, спогади, оскільки на його думку, покоління яке здійснило Жовтневу революцію повинно знати про всі етапи боротьби проти самодержавства.

В міру виходу держави із політики військового комунізму і еволюції до НЕПу поступово змінювались і погляди Е. Тарле, поступово поновлювалася його наукова активність. Після завершення громадянської війни він зробив спробу розібратись у змінах які відбулись протягом останніх років.

У власній статті «Чергове завдання», яку він опублікував у першому номері наукового вісника «Аннали» – друкований орган Академії наук, що став Є. Тарле редагувати разом із академіком Ф. Успенським, а вже у 1921 р. Є. Тарле був обраним членом-кореспондентом РАН [24, с. 190].

Є. Тарле отримав можливість з 1923 р. знову розпочати відбір матеріалів для наукової роботи в іноземних архівах і бібліотеках. Наукову діяльність цього періоду він зосередив на опрацюванні історії міжнародних відносин в кінці XIX – початку XX ст. Першою узагальнюючою роботою даного періоду стали проблема взаємовідносин у Європі за останні 100 років і була відносно невеликого розміру «Європа від Віденського конгресу до Версальського миру 1814-1919 рр», яка була надрукована у Петербурзі в 1924 р. [34, с. 192].

Також, Є. Тарле продовжив розробляти тематику і досліджувати нові матеріали наприкінці 1920- х рр. Так, наприклад, у 1927 р. він видав курс лекцій для студентів Ленінградського університету «Європа в епоху імперіалізму (1871-1919)», особливу увагу приділив історії Першої світової війни, центральне місце зайняли її причини та головні події. Курс лекцій

являв собою один із перших учбових видань, в якому розкривались цей період в світовій історії.

Водночас, в цей же період Є. Тарле опублікував розгорнуту монографію «Робочий клас Франції в перші роки машинного виробництва», надруковано переважно згідно з архівними документами. Робота охопила час від 1815 до 1831 рр і була оприлюднена у 1928 р. Продовженням його теми стала стаття про бунти гірників Рів-де-Ж'є у 1844 р., але була віддрукована значно пізніше у 1936 р. у французькому видавництві [25, с. 86].

Науковцем було багато зроблено для відновлення наукових взаємовідносин із французькими істориками, які обірвалися в період громадянської війни та революцій. Протягом 1920-х рр.. Є. Тарле обрали членом різних французьких наукових співтовариств. Це було важливою подією, оскільки крім нього такого рівня був визнаний тільки М. Ковалевський. Про цю подію Є. Тарле радісним повідомив у листі до власного керівника І. Лучицького.

Одночасно, Є. Тарле обрали членом Товариства із вивчення Великої війни. В той же час він у листах до РАН із Франції просив призначити французького науковця А. Орлана членом-кореспондентом РАН у 1924 р. [26, с. 85].

За підтримки і ініціативи Є. Тарле у 1926 р. у Франції було відкрито франко-радянський комітет із наукових відносин, в роботі якого взяли участь значні вчені того часу.

Перед Є. Тарле поставив завдання директор Інституту Маркса-Енгельса Д. В. Рязанов взяти участь у дослідженнях закордонних документів і матеріалів про життя і наукову спадщину родоначальників революційного наукового комунізму, а також про історію робітничого руху. Центральну увагу вчений приділяв поповненню фондів ленинградського відділу Історичного інституту Російської асоціації наукових досліджень суспільних наук, в якій він головував у секції загальної історії.

Французький науковий світ дуже радісно прийняли Є. Тарле. Іноземні колеги оцінювали Є. Тарле не тільки як видатного історика, але й визнавали за ним право рахуватися істориком міжнародного масштабу, який вніс значний внесок до вивчення історії Франції. Його відносини із французькими колегами сприяли пробудженню їхнього інтересу до творчого і наукового життя в СРСР. Це надало позитивного впливу на розвиток радянсько-французьких взаємовідносин. Невдовзі Є. Тарле запросили до Франції прочитати курс лекцій у Сорбоні. Згодом до нього із цією ж метою звернулись колеги із Швеції, а згодом і зі Сполучених Штатів Америки, оскільки Академія політичних наук Колумбійського університету обрала його своїм почесним членом [19, с. 224].

Визнавши досягнення вченого у науковій, педагогічній і громадській діяльності 2 квітня 1927 р. Є. Тарле було одногосно обрано академіком АН СРСР на історико-філологічному відділенні за підтримки академіків Ф. Успенського, В. Бузескула, М. Богословського і С. Платонова.

За твердженням радянських істориків Є. Тарле в той час перейшов до марксистської методології викладання історії. Таке твердження вони пояснювали тим, що особливою прикметою і аналізом робіт дослідника, з яких випливало те, що конкретно-історичні погляди вченого відносно широкого кола проблем вітчизняної та світової історії надають можливість казати про його правильне ідеологічне осмислення і використання марксистсько-ленінської методології викладу історичних реалій [22, с. 66].

Але в дійсності перехід до нової методології, на нашу думку, носив формально-демонстративний характер, за що вченого неодноразово звинувачували, і з цього розпочалась дискусія між ним і багатьма істориками радянсько-марксистського вишколу. Наприклад, М. Покровський різними засобами намагався дискредитувати представників старої школи і називав праці Є. Тарле «вдалим маскуванням під марксизм» [49, с. 42], що принципово відповідало реальній дійсності.

Таким чином, твори науковця щорічно друкувались в журналах СРСР і за його межами. Є. Тарле достойно зміг представити радянську історичну науку на міжнародних конференціях і конгресах у Брюсселі, Осло та інших містах Європи. У 1928 р. на конгресі в Осло Є. Тарле був обраним до складу Інтернаціонального комітету історичних наук. Але, не дивлячись на велику зайнятість науковою роботою, Є. Тарле не припиняв власних занять зі студентами Ленінградського університету. Він завжди залишався їх улюбленим викладачем. Але його надактивна наукова діяльність була перервана у 1930 р., коли його заарештували за звинуваченнями у причетності до контрреволюційної-монархічної змови.

РОЗДІЛ 3.

ДІЯЛЬНІСТЬ Є.В. ТАРЛЕ ПІД ТИСКОМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Внутрішня ситуація яка домінувала на просторах СРСР протягом 1920-х рр. була достатньо напруженою. З однієї сторони, вони стали остаточним завершенням війни і розквіту НЕПу, а з іншої, знаменувалися внутрішньою боротьбою політичних лідерів за спадок В. Леніна із постійною загрозою шпигуноманією, яка була штучно організована державою з метою боротьби із власними марксистами-опонентами для встановлення законів діяльності нової державності. Наукове життя, так само як громадське, стало фактично поділена навпіл між двома таборами колегам із АН Ленінграду та марксистами із комуністичної академії, Інституту червоної професури і Товариства істориків-марксистів. Перші були представлені старою науковою школою, які позитивно сприйняли нову владу та ідеї НЕПу, а другий табір являв собою представників, які вбачали в існуванні НЕПу загрозу в існуванні СРСР. Участь наукового світу в міжнародних конференціях слугувало їх розриву між собою. Науковці не марксистами були визначними професіоналами, які мали світове визнання, а історики-марксистами перебували у повній ізоляції. Взаємовідносини між ними погіршувалися і це часто призводило до політичного забарвлення [36, с. 27].

Під гаслами розкуркулення на селі почалась аналогічна діяльність і в містах проти представників старої школи науковців. У 1929 р. підійшла черга і до немарксистських елементів у Академії наук, яка підігривалась ще й міжособистісними відносинами. Вже із 1925 р. влада намагалась просунути в АН найбільшу кількість вчених-марксистів, але постійно наштовхувалась на активну протидію вченого середовища. На їхню думку, такі поборники марксизму, які прийшли до науки із окопів громадянської війни, ненавчені дореволюційні гімназисти намагаються тільки поповнити нестачу знань класичної науки тільки марксистською ідеологією та не мають права вносити

великі наукові досягнення. Але під тиском влади вдалось здійснити значну кількість марксистів – Бухаріна, Покровського, Рязанова, але інших загальні збори науковців не допустили до Академії Наук.

За результатами виборів більшість науковців-марксистів до АН не пройшло і це дуже обурило Сталіна, який розглядав позицію академіків викликом старої наукової інтелігенції. З метою приведення до покірності влада організувала політичні справи. В газетах почали друкуватись статті перевірку Академії Наук та містились звернення до громадян, які компрометували діяльність науковців.

У звітній діяльності комісії містилась інформація про те, що в бібліотеці АН зберігається інформація політичного змісту і комісія відкрила сенсаційні знахідки, документи царського періоду. Одразу ж за справу взялись співробітники ОГПУ і знайшли архів колишнього московського губернатора, а пізніше і листування Миколи II, архів партії кадетів, плани оборони Петрограда, документи партії есерів, записки членів Союзу російського народу, матеріали про таємних агентів політичної поліції, шифри жандармського управління та інші. Для початку Академію Наук змучили вибачитись, а загальними зборами 30 жовтня була засуджена така діяльність. Підсумком діяльності слідчої комісії відбулось засідання 3 грудня, де розглянуто справи 836 співробітників, з яких 781 було звільнено. А згодом багато матеріалів було сфальсифіковано і багатьох розстріляно [21, с. 67].

Поворотним боком у подальшому розвитку подій стала Постанова Раднаркому СРСР від 5. 11. 1929 р., яка спрямувала справи для подальшого розслідування. Надзвичайна слідча комісія розпочала свою роботу, а преса вже повідомляла кампанію із дискредитацією діяльності членів Академії Наук, а історію з документами охрестили «контрреволюційною вилазкою класового ворога».

Президент АН О. Карпинський зробив спробу виправдати науковців, але серед інформаційної дискредитації його промова була непомічена.

Після його арешту справа Є. Тарле носила абсолютно сфабрикований характер, зізнання вибивалися силоміць, під тиском і шантажу. Вилучені були факти з його минулого життя, які компрометували науковця і за їх допомогою шантажували [25, с. 91].

Відзначені форми тиску невдовзі надали необхідні слідству матеріали, а тому і сам історик почав давати свідчення проти себе. Поєднавши всі отримані результати слідство дійшло висновку про існування таємної організації «Всенародний союз боротьби за відродження вільної Росії». За версією слідчих ця організація за підтримки західних держав намагалась повалити Радянську владу і встановити конституційно-монархічний лад, а в цій владі Є. Тарле міг отримати посаду – міністра закордонних справ. Тому Є. Тарле змушений був зробити заяву про те, що він не буде виступати у пресі про радянську дійсність і міжнародну політику і погоджувався на послуги публіцистичного характеру в обмін на своє звільнення і виправдання.

Але не дивлячись на згоду співробітничати із Радянською владою у січні 1930 р. був затверджений його вирок, в якому зазначалась участь у контрреволюційній діяльності. З метою найповнішої дискредитації Є. Тарле було виключено зі складу АН СРСР у 1931 р. На його захист виступив тільки президент АН А. Карпинський, але і влада і преса розцінили його промову як контрреволюційну [49, с. 44].

Науковців вислали у різні куточки СРСР, а Є. Тарле опинився в Алма-Аті. І вже звідти розпочав кампанію клопотань відносно власної діяльності, але роботу знайшов тільки в Казахстанському університету. Саме в ньому він зацікавився темою імперіалізму у Західній Європі та подовжив клопотання щодо свого виправдання [25, с. 97]. І в кінцевому варіанті йому це вдається, таким чином влада змусила вченого фактично писати потрібну їй історію. Повернувшись із Казахстану він продовжив педагогічну діяльність у Ленінградському університеті. Він викладав курс лекцій з історії

колоніальної політики держав у Новий час, повернувся до наукової діяльності.

До 1937 р. все налагодилося і начебто справа 1930 р. була забута, як почали публікуватись рецензії на роботи Є. Тарле і критикуватись. Це справило на вченого досить сильне враження, але не полишив наукової діяльності і надалі продовжував випускати власні дослідження.

На нашу думку, праці, які були написані в цей час можна назвати останніми справжніми «тарлерівськими роботами», оскільки в подальшому творчому доробку містились в цілому замовлені праці радянської влади.

Саме із 1930-х рр. Є. Тарле постав як надактивний публіцист за кращими зразками «сталінського друку». Своєю спеціалізацією він обрав коментарі та історичні паралелі відносно міжнародних подій проникнуті духом зовнішньополітичного курсу СРСР. Можна висловитись, що фактично здійснилась програма співробітництва, яке Є. Тарле висловлював у власних листах до колегії ОДПУ. Науковець відгукнувся на події в іспанії належним чином оформивши статтю «Іспанський народ у боротьбі за свободу». Активно пропагував проти політики нацистської Німеччини, одночасно із фашистською фальсифікацією історії [48, с. 49]. Із його науковою роботою тісно переплелась педагогічна робота у ВНЗ Москви та Ленінграда, в якій окрема увага заслуговує на підготовку навчально-педагогічних кадрів. І хоч Є. Тарле не примкнув до когорти вчених-марксистів і не задіяв їх у власній науковій школі під його науковим керівництвом у ленінградському інституті підготував багатьох кандидатських дисертантів з історії Франції та історії міжнародних відносин [7, с. 290].

Одночасно, значну увагу вчений приділив написанню підручників для вищої школи. Наприкінці 1930-х рр. у співавторстві з творчим колективом розпочав підготовку підручника «Нова історія» для історичних факультетів інститутів. Протягом 1939-1940 рр. у двох томах був надрукованим.

В цілому, науковець за досліджуваний період перейшов взагалі нової для нього тематичного уподобання, яким до цього не займався – це, загальна милітаризація світу, локальні військові конфлікти, передчуття початку Великої війни, яка насувалась на той час. Військова і військово-повітряна історія стали для Є. Тарле головними напрямками. Проте, це не означало, що науковець більше нічим не займався, просто цим пояснюється його замовлення з боку центральної влади, але забирало найбільшу кількість часу. Якщо ці роботи проаналізувати, то можна дійти висновків, що позиції вченого базувались на «оргії патріотизму», а в деяких працях досягають відвертого крайньо імперіалістичного забарвлення [25, с. 97].

Із розпалом радянсько-німецької війни Є. Тарле разом із дружиною та сестрою були евакуйовані у Казань. Тут він прожив і працював понад два роки та був призначеним на посаду професора Казанського інституту, читав лекції і в Будинку Червоної Армії.

Весною 1942 р. розпочались його довгі поїздки державою із публічними лекціями. Вже на початку 1943 р. він переїхав до Ленінграду і розпочав працювати із новим натхненням [11, с. 90].

Слід відзначити, що за період Другої Світової війни діяльність науковця була досить плідною. Ним були опубліковані наукові роботи із відображення героїчного минулого народу, який і за його життя бився за власну батьківщину. В 1941 р. він видав свій перший том «Кримська війна». З початком радянсько-німецької війни розпочалась широка публіцистична творчість і пишуться статті «Початок кінця», Фашизм – найбільший ворог культури, та інші. Паралельно Є. Тарле продовжував роботу над своїми старими темами і написав статті про наполеонівську епоху, а також монографію «Історія дипломатії». У 1943 р. опублікований другий том «Кримська війна», а згодом у 1944 р. двотомник перевидали ще один раз. Паралельно надрукований ряд статей присвячені героїчній боротьбі радянського народу. З публічними статтями по історії виступав з 1945 р., а

також декілька разів перевидавалися його роботи з історії наполеонівських війн [2, с. 6-7].

Протягом січня 1944 р. відбувалась нарада істориків відносно стану історичної освіти та про шкільні підручники. На ній виступав і Є. Тарле із виправданням царської колонізаційної політики на Кавказі, надавши негативну оцінку національно-визвольним рухам. Із подібною доповіддю Є. Тарле виступав і в інших містах та нарадах істориків. Результатом його діяльності і ряду істориків Казахської РСР стало видання праці «Історія Казахської СРСР».

Після завершення Другої Світової війни Є. Тарле за сталінською вказівкою розпочинає творчу діяльність над виданням трилогії «Росія в боротьбі з агресорами XVIII – XX ст.»

Перша частина присвячувалась боротьбі російського народу проти шведського нашествия. Друга – розгрому Наполеона, третя – перемозі радянського народу над фашистами у Другій Світовій війні.

Натомість Є. Тарле за різними обґрунтуваннями постійно ухилявся від цієї роботи, пояснивши, що потрібно дотримуватись принципу хронології і неупорядкованістю багатьох архівів [48, с. 52]. Над нею зміг почати працювати тільки після 1945 р., а паралельно відновив педагогічну практику [17, с. 12].

У повоєнні роки науковець відчув творче піднесення і до 1948 р. ним опубліковані значні роботи з історії Військово-Морського флоту XVIII ст.

При цьому Є. Тарле проводив неабияку активну громадську діяльність, не зраджував власній традиції і продовжував кропітку діяльність в архівах, брав участь у Міжнародних науково-практичних конференціях і постійним учасником Всесвітніх конгресів. Не припиняв науковець і викладацької діяльності, постійно читав курси лекцій у Москві та Ленінграді.

У 1949 р. Є. Тарле розпочав опрацювання нової тематики російсько-шведських відносин під час Північної війни. Але в ході роботи над темою

неодноразово повертався до особистості Наполеона та війни 1812 р., що послугувало початком зародження нової дискусії. Вже на початок 1950-х рр.. монографія «Північна війна і шведське нашествя на Росію» була майже завершеною і розпочався новий скандал, оскільки Є. Тарле в монографії «Нашествие Наполеона на Россию» вважав, що головну роль у розгромі наполеонівської армії слід віддати народові, тому що роль Кутузова не доводилась до абсолютизації і не ставив власною метою його прославлення. Але виявилось, що така позиція є дуже грубим прорахунком і розцінювалась владою як жахлива помилка. Від Є. Тарле вимагали, щоб він у другому томі трилогії приділяв більше місця ролі Кутузова у визволенні батьківщини, а в третьому подібну роль віддати Сталіну.

З цього моменту розпочались нові гоніння на вченого. Його звинувачували у відсутності необхідних діалектичних методів дослідження фактичного матеріалу. Так, наприклад, історик-марксист С. Кожухов намагався видати власну монографію про війну Наполеона з Росією у 1812 р., але вона була підготовлена на низькому рівні, що свідчило про відсутність в нього професійних навичок. Натомість С. Кожухов спромігся лише критикувати Є. Тарле у тому що він скористався, начебто сумнівними західними джерелами і повністю ігнорував свідчення російських сучасників [22, с. 68].

Згодом, на базі історичного факультету Ленінградського державного університету відбувалось засідання Вченої Ради, на якій робота Є. Тарле піддавалась ніщивній критиці. Є. Тарле звертається за допомогою до Сталіна і невдовзі отримує дозвіл публікуватись на сторінках «Більшовика» тому Є. Тарле зміг надати розгорнуту відповідь на звинувачення своїм опонентам [49, с. 53]. У своїй відповіді Є. Тарле зазначав на необ'єктивність звинувачень та у надуманості висновків, але обіцяв виправити ситуацію та в подальшому більш прискіпливо відноситись до ролі Кутузова у боротьбі з Наполеоном і цю працю планував завершити до 1953 р.

Паралельно Є. Тарле займався педагогічною роботою. Наприкінці 1940-х початку 1950-х рр.. активно читав лекційні курси, вів семінарські заняття з історії міжнародних відносин, керував дипломними і кандидатськими дисертаціями, консультував докторантів Московського і Ленінградського інститутів, Інституту міжнародних відносин, Академії суспільних наук у вищій дипломатичній школі [48, с. 119].

Проте різного роду гоніння та переслідування не могли не позначитись і на його загальному стані. 5 січня 1955 р. Є. Тарле помер. Науковець протягом свого життя став почесним доктором 40 університетів, серед яких можна відзначити Брно, Осло, Алжир, Сорбони, Праги та інших, став членом-кореспондентом Британської академії для заохочення історичних та філологічних наук, був дійсним членом Норвезької академії наук. Разом з тим роки його життя були сповнені не тільки заслугами, але й засудженнями. Радянська влада практикувала прикуте становище до себе і часто не випускала з держави, але зрештою визнала його талант видатного історика. Він був нагороджений трьома орденами Леніна і двома Трудового Червоного Прапора, тричі нагороджувався Державної премії [36, с. 29].

Таким чином, можна зробити висновки, про те що, науковий талант Є. Тарле не можна відносити ані до марксистської течії ані до класичного історика. Лише в деяких роботах можна прослідкувати використання економічного детермінізму, а в останніх роботах він зробив більше посилань на класиків марксизму, лише максимально їх наблизити до цього напрямку. Водночас він був постійним опонентом марксистської історичної школи, а протягом 1930-40 рр. під протекцією вищого керівництва держави вів дискусії із представниками історичного марксизму. На нашу думку, він був провладним істориком настільки, щоб не потрапити під слідство НКВС. Його вдале поєднання імперської школи істориків із провладною радянською вилилось у позитивне ставлення до нього з боку радянського керівництва. Хоч його праці написані в сталінську епоху і носили кращі зразки марксизму,

а тому змогли зайняти гідне місце у радянській історіографії. Наступним фактом, який заперечує його бажання бути провладним істориком являє те, що Є. Тарле не бажав робити Кутузова героєм наполеонівських війн, а натомість, навіть, не розпочав цю роботу. В цілому надто непросто дати адекватну оцінку його творам, оскільки охоплюють значний проміжок часу, які позначені різною атмосферою відповідної епохи, а тому вони носять різноплановий характер. В якості науковця він сформувався ще протягом ХІХ ст., тобто за той період, коли його цікавили проблеми економічної історії, пізніше він еволюціонував до політичної і міжнародної проблематики. Якщо визначити його за ступенем інтелектуального потенціалу, то слід зробити висновок про його багатопланову ерудицію, який не любляв працювати в колективі. В меншому ступені його можна охарактеризувати як науковця-теоретика, оскільки користувався різними моделями лише як інструментом за час написання робіт, хоч в молоді роки і звертався за допомогою принципів Токвілля, М. Вебера та Б. Кроче.

В цілому його можна визнати як історика-дослідника, пошукача та істориком-художником, оскільки більш за все цінував саме «живу» історію. Він сильно відрізнявся за моделями поведінки молодого і старого історика, але на це вплинули еволюція як суспільства так і держави та в силу життєвих подій, особливостей власного характеру піддавався різним впливам, або прагнув їм протистояти.

РОЗДІЛ 4

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ТА НАУКОВОГО ДОРОБКУ Є.В. ТАРЛЕ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Новітній етап розвитку історичної науки супроводжується численними трансформаціями у сфері наукового пізнання минулого. Для української історичної науки цей процес містить важливу складову – переосмислення життєвого шляху і творчого доробку істориків, яким довелося провадити свої студії у радянську добу. Крім того, їх біографія є ілюстрацією розвитку інтелектуала в умовах тоталітарної системи. І ці аспекти мають можливості для відображення і в шкільному курсі історії.

Зокрема, доцільно говорити про можливості представлення у шкільному курсі історії фактів життєвого шляху та елементів творчого доробку Є.В. Тарле. Окреслені аспекти можуть бути представлені у ході опрацювання матеріалів за навчальними програмами з історії для загальноосвітніх навчальних закладів («Історія: Україна і світ. 10–11 класи», «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи») [52; 53].

Отже, окремі аспекти біографії Є.В. Тарле можуть бути висвітлені у рамках розділів навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів. Відповідно до навчальної програми «Історія: Україна і світ. 10–11 класи» ця тема може бути залучена у 10 класі («Історія: Україна і світ (1914–1945 рр.)») у ході вивчення Розділу 3. «Облаштування повоєнного світу: між демократією й авторитаризмом». Зокрема, за програмою передбачено пункт 3.6. «Соціальні зміни і культурне життя», у межах якої як зміст навчально-пізнавальної діяльності відмічаються такі аспекти: «Повсякдення і життєвий рівень населення в СРСР. Суспільна роль інтелігенції» [52]. Для унаочнення цієї складової можливо використати розповідь про зміни у професійній діяльності Є.В. Тарле у 1920-х рр.

У наступному Розділі 4 «Тоталітарні режими як виклик людству» міститься пункт 4.2. «Комунізм, фашизм і нацизм» [52], у ході розгляду якого доцільно згадати про публіцистичні нариси Є.В.Тарле, спрямовані на підтримку Радянського Союзу та засудження фашизму. Розглядаючи пункт 4.5 «Утвердження комуністичного тоталітарного режиму в СРСР» [52] учитель може згадати про переслідування, яких зазнав Є.В. Тарле від радянської влади.

До програми також включено Розділ 6. «Друга світова війна: перебіг і результати», який містить пункт 6.7. «Економічне і суспільне життя під час війни. Наслідки Другої світової війни для України» [52], у ході опрацювання якого учні можуть ознайомитися з практикою евакуації навчальних закладів та науковців, що застосовувалася під час Другої світової війни на прикладі подібного факту з біографії Є.В. Тарле, адже його було евакуйовано до Казані [51].

У 11 класі («Історія: Україна і світ (від 1945 р. до сучасності)») у Розділі «Повоєнне врегулювання» у рамках пункту 1.6 «Відновлення ідеологічного контролю в СРСР» [52] може бути наведена біографічна довідка про останній період життєвого шляху Є.В. Тарле.

Матеріали наукових розвідок Є.В. Тарле найбільш широко можуть бути представлені на уроках всесвітньої історії у 9 класі (за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів») [53].

Зміст навчально-пізнавальної діяльності Розділу 1 «Європа в час французької революції та наполеонівських війн» передбачає низку позицій, для розгляду яких можуть бути долучені матеріали з робіт Є.В. Тарле, а саме: «Криза «старого порядку» (французьке суспільство наприкінці XVIII ст., доба Просвітництва)», «Французька революція кінця XVIII ст.», «Консульство та Імперія у Франції», «Наполеон Бонапарт», «Історичне значення Французької революції» [53].

У ході вивчення цього розділу як учитель, так і учні можуть звернутися до монографій Є.В. Тарле, що присвячені саме історії Франції кінця XVIII – початку XX ст. Зокрема, можемо відмітити про можливість залучення даних таких робіт: «Робітники національних мануфактур у Франції в епоху революції (1789–1799)», «Падіння абсолютизму в західній Європі», «Перший народний рух», «Нашестя Наполеона на Росію». Так як Є.В. Тарле вважається майстром біографічного жанру, то, звичайно, лід відмітити його робіт «Наполеон» та «Талейран», матеріали яких стануть в нагоді для представлення життєвого шляху Наполеона Бонапарта на уроках історії.

Таким чином, аспекти біографії Є.В. Тарле мають низку можливостей для представлення їх у ході викладання курсу історії учням 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Творчий доробок історика може бути презентований у ході викладання курсу з всесвітньої історії учням 9 класу. Підтвердження цьому – окреслена у програмах тематика розділів та зміст навчально-пізнавальної діяльності, які визначені навчальними програмами з історії для загальноосвітніх навчальних закладів.

ВИСНОВКИ

Біографічні нариси, що висвітлюють життєвий шлях істориків, досить широко представлені у науковій літературі ХХ ст. Зважаючи на ґрунтовність історичних розвідок Є.В. Тарле його життєвий шлях та особливості формування наукових уподобань неодноразово привертала увагу біографістів. До першої групи матеріалів про Є.В. Тарле можемо віднести відгуки та рецензії, що побачили світ ще за життя історика. Узагальнюючими роботами про життєвий шлях, нарисами про навчання та окремі періоди професійної діяльності широко представлена радянська історіографія. Маємо згадки про Є.В. Тарле і в зарубіжній історіографії (Б. Кроче, А. Еріксон, Ф. Вентурі). Активно поповнюється сучасні російська історіографія новими розвідками щодо життя та діяльності науковця, натомість українська, на жаль, збагатилася лише поодинокими нарисами про Є.В. Тарле або це матеріали, які побіжно торкаються постаті історика. Джерельна база дослідження життєвого шляху та наукової діяльності вченого насамперед базується на працях дослідника, матеріалах дискусій у періодичних виданнях, епістолярній спадщині, спогадах друзів. Мемуари не представлені широко у творчому доробку Є.В. Тарле, але одне з небагатьох його повідомлень-спогадів стосується часу проживання у Херсоні.

Велику роль у початковому інтелектуальному становленні майбутнього історика зіграла родина, адже у сім'ї Тарле багато уваги приділяли освіченості. Пробудження зацікавленості Є.В. Тарле до історії відбулося під час навчання у Херсонській гімназії, а ключову роль у становленні його як історика-професіонала мала постать його викладача в Київському університеті І.В. Лучицького. Уже з кінця ХІХ ст. юний дослідник долучився до публіцистичної діяльності та громадського життя. А головною рисою наукових студій Є. Тарле стала надзвичайно велика широта і різнобічність дослідницьких інтересів. Захист дисертації Є. Тарле відбувся у Києві 14

жовтня 1901 р. Через поширення чуток та звинувачень політичного спрямування Є.В. Тарле розриває стосунки із Київським університетом і повертається до Петербурга. Навесні 1913 р. Є. Тарле був призначеним професором Юр`ївського університету.

До 1914 р. Євген Вікторович майже кожного року відвідував архіви європейських держав і за результатами дослідницької діяльності у цих архівосховищах опублікував декілька статей та монографій.

Після приходу до влади більшовиків Є.В. Тарле опиняється серед дослідників, яких відносили до так званого «буржуазного елементу» і протягом 1920-х рр. відносини історика з державною владою були досить напруженими. Наукову діяльність цього періоду він зосередив на опрацюванні історії міжнародних відносин в кінці XIX – початку XX ст. За підтримки і ініціативи Є. Тарле у 1926 р. у Франції було відкрито франко-радянський комітет із наукових відносин, в роботі якого взяли участь значні вчені того часу. За твердженням радянських істориків Є. Тарле з кінця 1920-х рр. перейшов до марксистської методології викладання історії. Однак, перехід до нової методології на цей час носив скоріше формально-демонстративний характер.

За результатами так званої «Академічної справи», яку було розпочату 1929 р., Є.В. Тарле було заслано у 1930 р. до Алма-Ати, де він зумів знайти роботу у Казахстанському університеті. Виїхати з Алма-Ати він зміг у 1932 р., проте звання академіка йому так і не повернули за життя. Це сталося лише 1967 р.

Уже після повернення із заслання він розпочав роботу над однією з найвідоміших своїх праць – «Наполеон», яка вийшла 1936 р.

З другої половини 1930-х рр. Є.В. Тарле веде активну публіцистичну діяльність у руслі радянської ідеології, хоча, здебільшого це було в такій мірі, аби знову не потрапити під слідство. Під час війни його було

евакуйовано до Казані, де він працював у Казанському університеті і продовжував активну публіцистичну роботу.

По завершенні Другої світової війни Є.В. Тарле продовжив викладацьку діяльність в університетах Москви і Ленінграда, активно працював над роботою «Нашестя Наполеона на Росію» та «Північна війна і шведське нашестя на Росію». Не стало Є.В. Тарле 5 січня 1955 р.

Звичайно, ранні роботи історика значно відрізняється від його творчого доробку другої половини 1930-х – першої половини 1950-х рр. І це є наочною ілюстрацією впливу держави, суспільної ідеології не лише на факти особистого життя, а й на професійну, дослідницьку еволюцію.

У шкільному курсі історії також можуть бути представлені віхи життєвого шляху Є.В. Тарле та матеріали його творчого доробку. Низка розділів навчальної програми з історії для загальноосвітніх навчальних закладів «Історія: Україна і світ. 10–11 класи» дає можливість звернутися до біографії історика. Крім того, за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів» для представлення на уроках матеріалу Розділу 1 «Європа в час французької революції та наполеонівських війн» маємо можливість безпосереднього залучення матеріалів творчої спадщини Є.В. Тарде для викладання історії в загальноосвітній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалихин Б.С., Дунаевский В.А. 1812 год на перекрестке мнений советских историков 1917–1987. М. : Наука. 1990. 243 с.
2. Амиантов Ю.Н. Е.В. Тарле, 1944 год: не перегибать палку патриотизма. *Вопросы истории*. 2002. № 6. С. 3-13.
3. Антонова Н.С., Дроздова Н.В. Российские ученые – академику А.В. Луначарскому. *Вестник РАН*. Том 64. 1994. № 3. С. 253-265.
4. Анциферов Н. Из воспоминаний. *Звезда*. 1989. № 4. С. 117-165.
5. Артизов А. Н. Проблемы отечественной историографии в трудах учених старой школы в послеоктябрьский период. *История СССР*. 1988. № 6. С. 75-91.
6. Афанасьев К. Уроки Тарле. *Учительская газета*. 1975. 7 ноября.
7. Ахтамзян А.А. Академик Е.В, Тарле в МГИМО. *Золотой фонд МГИМО*. 2009. С. 287-293.
8. Баженов В.В. Биографический метод в научном творчестве акад. Е.В. Тарле. *История и историки*. М., 1973. С. 290-306.
9. Балязин В.О. О книге «Нашествие Наполеона на Россию 1812 г. Е.В.Тарле. *Нашествие Наполеона на Россию 1812 г.* М. 1992. С. 295-303.
10. Банера В. Є. Ретродосвід підготовки наукових кадрів у вищих закладах освіти: II пол. XIX – поч. XX ст. Режим доступу : <https://nv-kogpi.ucoz.ua/vupysk1/benera.html?fbclid=IwAR34LcONerFaxTVaoTWKEnPCsFqw2h6XRKANDvysrs1IewiQolCxDjqrA>
11. Белозерская Л.Е. Так было ... *Вестник АН СССР*. 1989. № 9. С. 85-94.
12. Библиография печатных трудов академика Е.В. Тарле. *Тарле Е.В. Сочинения*. Т. 12. М., 1962. С. 486-515.

13. Богдашина О.М. Методологічні пошуки у ранніх працях Є.В. Тарле. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»* : зб. наук. пр. Темат. вип. : *Актуальні проблеми історії України*. Харків : НТУ «ХПІ». 2012. № 24. С. 143-150
14. Брачев В.С. Укрощение строптивой, или как АН СССР учили послушанию. *Вестник АН СССР*. 1990. № 4. С. 121-127
15. Вірлич Є. Академік Тарле: слідами видатного вченого в Херсоні. Режим доступу : <https://kavun.city/articles/50745/akademik-tarle-slidami-vidatnogo-vchenogo-v-hersoni?fbclid=IwAR1eGLpMylTyV-flvY1y6jkXAKgM1CX3nT2MVp-j9RySXNWB13hjq5eUDCM>
16. Вони творили історію бібліотеки. Режим доступу : <https://lib.kherson.ua/voni-tvorili-istoriyu-biblioteki.htm?fbclid=IwAR3tNnyNpEozV3A4U3rS7o9w8R5bKYuzZNZjQeRnc5bZ2jJVfU9eQFVxQw>
17. Горяйнов С. Планета по шимени Тарле. *Тарле Е.В. Наполеон*. Р.-на-Д. 1996. С. 3-18.
18. Гуткина И.Т. Воспоминания Е.В. Тарле. *Из литературного наследия академика Е.В. Тарле*. М. 1981. С. 303-313.
19. Давидсон А.Б. Мастер биографического жанра. *Новая и новейшая история*. 2001. № 1. С. 217-226
20. Додолев М.А. Б. Кроче и Е.В. Тарле. *Отечественная история*. 1993. № 5. С. 202-206.
21. Дурновцев В.И. Материалы академика Е.В. Тарле. *Советские архивы*. 1974. № 2. С. 64-69
22. Дурновцев В.И. Основные проблемы изучения жизни и творчества Е.В. Тарле. *Историографический сборник*. Вып. 6. 1977. С. 57-99.
23. Из литературного наследия академика Е.В. Тарле. М. 1981. 392 с.
24. Історія Академії наук України. 1918-1923. Документи і матеріали. К.: наукова думка, 1993. 375 с.

- 25.Каганович Б.С. Е.В. Тарле и петербургская школа историков. С-Пб. 1995. 136 с.
- 26.Каганович Б.С. К биографии Е.В. Тарле (конец 20-х – нач. 30-х г.). *Отечественная история*. 1993. № 4. С. 84-99.
- 27.Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті: Євген Вікторович Тарле. Київ: Світ успіху, 2005. С. 213
- 28.Кранцфельд Я.Л. Рабочий день Евгения Викторовича Тарле. *Из литературного наследия Е.В. Тарле*. М. 1981. С. 316-328.
- 29.Куликова Л. Историчні уроки Є.В. Тарле. *Вісник Національної академії наук України*. 2005. № 12. С. 61-67. Режими доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vnanu_2005_12_9
- 30.Куликова Л. Про значення іноземних мов у розвитку історичної науки – минуле і сьогодення. Сучасні можливості для гуманітаріїв. *Історія в рідній школі*. К. 2017. № 10. С.15-19.
- 31.Лосиевский И.Я. Деятельность Е.В. Тарле в Тартуском университете. *История и историки*. М. 1978. С. 199-203
- 32.Матрос О. Соціально-виховні погляди Івана Васильовича Лучицького (1845–1918). *Історія педагогіки в особах*. 2012. № 2. С. 14-20.
- 33.Некрасов Г.А. Тарле – преподаватель и педагог. *Из литературного наследия академика Е.В. Тарле*. М., 1981. С. 313-315.
- 34.О поездке за границу профессора Тарле. О проф.. Тарле. Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП (б) – КПСС 1922-91/1992-1952. М. 2000. С. 191-192.

- 35.Ревуненков В.Г. Е.В. Тарле (1875-1955). *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2.* 2004. Вып. 3-4. С. 104-107;
- 36.Савчук В.С. Е.В. Тарле: Судьба ученого в тоталитарном государстве. *Тарле Е.В. Избранные сичинения.* Т. 1. Р.-на-Д. 1994. С. 5-32.
- 37.Серебрякова Г. Историки. Литературная Россия. 1967. № 21. С. 10-11.
- 38.Сироткин В.Г. Предисловие. *Тарле Е.В. Талейран.* М. 1992. С. 3-27.
- 39.Таран Л.В. Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. ХІХ – поч. ХХІ ст.). Ніжин, 2009. 248 с.
- 40.Тарасенко О. Професор Іван Лучицький у спогадах Євгена Тарле. *Історія України. Емінак: науковий щоквартальник.* 2020. №4 (32). С. 61-69
- 41.Тарле Е.В. И.В. Лучицкий как универсальный преподаватель (1914). *Тарле Е.В. Сочинения.* Т. 11. М. 1961. С. 407-410.
- 42.Тарле Е.В. И. В. Лучицкий. К 50-летию его научно-литературной деятельности. *Тарле Е.В. Сочинения.* Т. 11. М. 1961. С. 378-394.
- 43.Тарле Е.В. Континентальная блокада. *Тарле Е.В. Сочинения.* Т. 3. М. 1957. С. 12-263.
- 44.Тарле Е.В. Наполеон. *Тарле Е.В. Сочинения.* Т. 7. М. 1959. С. 13-408.
- 45.Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию. *Тарле Е.В. Сочинения.* Т. 7. М. 1959. С. 409-627.
- 46.Тарле Е.В. Талейран. М. 1993. С. 27-146.
- 47.Тарле Е.В. Спогади про навчання в херсонській гімназії. *Український історичний журнал.* 1957. № 1. С. 130-133.
- 48.Чапкевич Е.И. Е.В. Тарле. М., 1977. 126 с.
- 49.Чапкевич Е.И. Страницы биографии акад. Е.В. Тарле. *Новая и новейшая история.* 1990. № 4. С. 37-54

- 50.Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія історії і сучасності України. К. : БМТ, 1996. 238 с.
- 51.Ясь О.В. Тарле Євген Вікторович. *Енциклопедія історії України*: Т. 10: Т-Я. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2013. С. 33.
- 52.Історія: Україна і світ. 10–11 класи. Навчальна програма з історії для загальноосвітніх навчальних закладів.
URL:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
- 53.Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL:
<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Белінська Інна Володимирівна
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символи університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

25.10.20
(дата)

Інна
(підпис)

Інна Белінська
(ім'я, прізвище)